

Received: 5 กรกฎาคม 2569

Revised: 19 กรกฎาคม 2569

Accepted: 23 กรกฎาคม 2569

**ผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง: จากสมปักพระราชทานชั้นยศ
สู่ประเพณีบุญเดือน 6**

**Pha Mhi Ban Khwao Lai Dao Lom Duean Yab Dok Sabaeng: From Royal Court-
Presented Sompak Rank Textiles to the Bun Duean Six Ritual Tradition**

ชัยชิต พันชุกกลาง

Chaichit Panchooklang

สภาวัฒนธรรมตำบลขาว

Cultural Council of Khwao Subdistrict, Thailand

E-mail: chaychitphanchuklang@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติ พัฒนาการ และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง ตั้งแต่สมปักพระราชทานชั้นยศจนเชื่อมโยงสู่ประเพณีบุญเดือน 6 2) ศึกษากระบวนการผลิต การใช้ประโยชน์ และการสืบทอดภูมิปัญญา และ 3) วิเคราะห์คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ พร้อมแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาเป็นทุนทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน การวิจัยเป็นเชิงคุณภาพโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางวัฒนธรรม เก็บข้อมูลจากเอกสารและภาคสนามในพื้นที่บ้านขาว จังหวัดร้อยเอ็ด โดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง ผู้ให้ข้อมูล 50 คน ได้แก่ ผู้รู้ ผู้ปฏิบัติ และประชาชนทั่วไป โดยใช้การสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ วิเคราะห์ข้อมูลโดยการตรวจสอบสามเส้า เพื่อความน่าเชื่อถือ ครอบคลุมมิติประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า 1) ผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง มีพัฒนาการเชื่อมโยงจากผ้าสมปักปุมในราชสำนัก สู่การสืบทอดเป็นภูมิปัญญาทอผ้าไหมมัดหมี่ของชุมชนบ้านขาว อำเภอสว่างภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยพัฒนาพลายเฉพาะถิ่นที่สะท้อนความเชื่อเรื่องจักรวาล ความอุดมสมบูรณ์ และสัมพันธ์กับประเพณีบุญเดือน 6 2) ด้านกระบวนการผลิต ชุมชนยังคงสืบทอดองค์ความรู้ ตั้งแต่การเลี้ยงไหม การย้อมสี การมัดลาย และการทอผ้า ผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น แม้มีการปรับให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจปัจจุบัน แต่ยังคงเอกลักษณ์ดั้งเดิมไว้ 3) ด้านคุณค่า ผ้าหมี่บ้านขาวมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และเศรษฐกิจ สามารถพัฒนาเป็นทุนทางวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืน โดยแนวทางอนุรักษ์ควรมุ่งพัฒนาฐานข้อมูล ถ่ายทอดภูมิปัญญา ออกแบบผลิตภัณฑ์ร่วมสมัย สร้างแบรนด์ และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

คำสำคัญ: ผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง, สมปักพระราชทานชั้นยศ, บุญเดือน 6

Abstract

This research aimed to: (1) study the history, development, and symbolic meanings of Pha Mhi Ban Khwao Lai Dao Lom Duean Yab Dok Sabaeng, from its origins as royal court-presented rank textiles (Sompak Phra Ratchathan) to its connection with the Bun Duean Six tradition; (2) examine the production processes, utilization, and transmission of weaving knowledge; and (3) analyze its historical, cultural, and identity values, together with guidelines for its conservation and sustainable development as cultural capital. This study employed a qualitative research approach using cultural research methodology. Data were collected from documentary sources and fieldwork conducted in Ban Khwao, Roi Et Province. Purposive sampling was used to select 50 key informants, including local scholars, weaving practitioners, and community members. Data were gathered through in-depth interviews, participant observation, focus group discussions, and workshops. The data were analyzed using triangulation to ensure credibility, encompassing the historical, social, cultural, and creative economy dimensions of the community.

The findings revealed that: (1) Pha Mhi Ban Khwao Lai Dao Lom Duean Yab Dok Sabaeng had a historical development linked to royal court textiles (Sompak Poom) and had been continuously transformed into local weaving wisdom in Ban Khwao, Selaphum District, Roi Et Province. Its distinctive patterns reflected beliefs concerning the cosmos, fertility, and agricultural cycles, and were closely associated with the Bun Duean Six tradition. (2) Regarding the production process, the community continued to transmit knowledge of sericulture, dyeing, pattern tying, and weaving through intergenerational learning, while adapting to changing economic conditions without losing its traditional identity. (3) The textiles possessed multifaceted historical, cultural, identity, and economic values and could be sustainably developed as cultural capital. The recommended strategies for conservation and sustainable development included establishing knowledge databases, promoting knowledge transmission, developing contemporary textile products, strengthening branding, and promoting cultural tourism.

Keywords: Pha Mhi Ban Khwao Lai Dao Lom Duean Yab Dok Sabaeng, royal court-presented Sompak rank textiles, Bun Duean Six ritual tradition

บทนำ

ผ้าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของผู้คนในแต่ละสังคม โดยเฉพาะผ้าไหมมัดหมี่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีได้เป็นเพียงเครื่องนุ่งห่ม หากยังเป็นผลผลิตขององค์ความรู้ด้านการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม การย้อมสี และการสร้างลวดลายที่สืบทอดจากบรรพบุรุษผ่านกระบวนการเรียนรู้ภายในครอบครัวและชุมชน ลวดลายบนผืนผ้าแต่ละแบบจึงสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อทางศาสนา และระบบคุณค่าของสังคมในแต่ละยุคสมัย (ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน), 2558) ในประวัติศาสตร์ไทย ผ้าบางประเภทได้รับการยกย่องให้เป็น "เครื่องยศ" สำหรับพระราชทานแก่ข้าราชการและผู้มีบรรดาศักดิ์ หนึ่งในนั้นคือ "ผ้าสมปัก" หรือ "ผ้าสมปักปุม" ซึ่งเป็นผ้าไหมที่ทอด้วยเทคนิคมัดหมี่อันประณีต มีลวดลาย สี และเชิงผ้าที่กำหนดขึ้นตามลำดับชั้นของผู้ครอบครอง จึงมีคุณค่าทั้งในฐานะศิลปหัตถกรรมและสัญลักษณ์แห่งเกียรติยศของราชสำนักไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน), 2558) การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในเวลาต่อมา ส่งผลให้การใช้ผ้าสมปักในฐานะเครื่องยศสิ้นสุดลง แม้องค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบ ลวดลาย และเทคนิคการทอจะยังคงปรากฏอยู่ในผ้าพื้นเมืองหลายพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ความหมายทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมกลับเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปน้อยลง (จิรวิญญา สิงห์คำ และ ในตะวัน กำหอม, 2565)

บ้านขาว อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนานและได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอารยธรรมขอม ประกอบกับสภาพภูมิประเทศที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำชีหลงและลำน้ำยัง ทำให้ชุมชนแห่งนี้พัฒนาเป็นแหล่งเกษตรกรรมควบคู่กับการสร้างสรรค์งานหัตถกรรม โดยเฉพาะการทอผ้าไหมมัดหมี่ซึ่งสืบทอดต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น จนกลายเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างชัดเจน (ในตะวัน กำหอม, 2559) จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และคำบอกเล่าของคนในชุมชน พบว่าการทอผ้าไหมของบ้านขาวมีลักษณะเฉพาะที่ได้รับอิทธิพลจากเทคนิคการทอแบบเขมร ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ท้องลาย หน้านาง สี่เหลี่ยม และเชิงผ้า ซึ่งสะท้อนภูมิปัญญาด้านการออกแบบลวดลายและความประณีตของช่างทอในท้องถิ่น ภูมิปัญญาดังกล่าวมิได้ดำรงอยู่ในฐานะหัตถกรรมเพื่อการใช้สอยเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอย่างแนบแน่น ลวดลายที่มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ของบ้านขาว คือ "ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง" ซึ่งใช้ทอเป็นผ้าไหมสำหรับการแสดงเชิงผ้าไหมในประเพณีบุญเดือน 6 หรือประเพณีบุญบั้งไฟ ผ้าชนิดนี้มิได้ใช้ในชีวิตประจำวัน แต่สงวนไว้ใช้เฉพาะในพิธีกรรมสำคัญของชุมชน เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผ้าที่มีความศักดิ์สิทธิ์ สื่อถึงการขอฝนจากพญาแถน และเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นฤดูกาลทำนา เมื่อสิ้นสุดพิธี ผ้าจะได้รับการเก็บรักษาไว้อย่างดีเพื่อใช้ในปีถัดไป แสดงให้เห็นว่าผ้าไหมมิใช่เพียงวัตถุทางวัฒนธรรม หากยังเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธา ความสามัคคี และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน นอกจากนี้ บ้านขาวยังคงรักษาขนบธรรมเนียม ฮัตสืบสอง คองสืบสี่ และประเพณีสำคัญของชุมชนไว้ได้อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นบุญข้าวจี บุญสงกรานต์ บุญเข้าพรรษา และโดยเฉพาะประเพณีบุญเดือน 6 ซึ่งเป็นเวทีสำคัญที่ทำให้ภูมิ

ปัญหาการทอผ้าไหมและการเชิงผ้าไหมที่ได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง (พรชัย น้าบัณฑิต.2569)

แม้ว่าจะมีงานศึกษาที่กล่าวถึงผ้าสมปักในฐานะเครื่องยศของราชสำนัก และมีงานวิจัยเกี่ยวกับผ้าไหมมัดหมี่ในหลายพื้นที่ของประเทศไทย แต่ยังไม่พบการศึกษาที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดของผ้าสมปักพระราชทานชั้นยศ กับ ผ้าหมี่บ้านขาวลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง ในฐานะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการปรับเปลี่ยนความหมายจากเครื่องหมายแห่งฐานันดรศักดิ์ในราชสำนัก สู่การเป็นสัญลักษณ์ของความศรัทธา ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน และการประกอบประเพณีบุญเดือน 6 ซึ่งสะท้อนพลวัตของการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมจากระดับราชสำนักสู่ระดับชุมชน (ณฐนนท ทวีสิน. 2565)

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยเรื่อง "ผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง: จากสมปักพระราชทานชั้นยศ สู่ประเพณีบุญเดือน 6" จึงมุ่งศึกษาประวัติความเป็นมา พัฒนาการ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ กระบวนการสืบทอด และบทบาทของผ้าหมี่ลวดลายดังกล่าวในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมบ้านขาว ตลอดจนวิเคราะห์การเปลี่ยนผ่านขององค์ความรู้จากวัฒนธรรมราชสำนักสู่ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ผลการวิจัยจะช่วยเติมเต็มองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ผ้าไทยและภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ อีกทั้งสามารถนำไปใช้เป็นฐานข้อมูลในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตลอดจนส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชนบ้านขาวให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา พัฒนาการ และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของผ้าหมี่บ้านขาวลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง ตั้งแต่การใช้เป็นสมปักพระราชทานชั้นยศจนถึงการเชื่อมโยงกับประเพณีบุญ เดือน 6
2. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ การผลิต การใช้ประโยชน์ และการสืบทอดภูมิปัญญาผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบงของชุมชน
3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และแนวทางการอนุรักษ์ ต่อยอด และส่งเสริมผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบงให้เป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง: จากสมปักพระราชทานชั้นยศ สู่ประเพณีบุญเดือน 6 เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มุ่งศึกษาประวัติความเป็นมา พัฒนาการ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ กระบวนการสร้างสรรค์ การผลิต การสืบทอดภูมิปัญญา ตลอดจนคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของผ้าหมี่ บ้านขาว ตำบลขาว อำเภอเสลภูมิ จังหวัด

ร้อยเอ็ด โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางวัฒนธรรม (Cultural Qualitative Research) ซึ่งให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ในบริบทของชุมชนผ่านการเก็บข้อมูลจากเอกสารและการศึกษาภาคสนาม เพื่อให้สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างลุ่มลึก (ในตะวัน กำหอม, 2559; Creswell & Poth, 2018)

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาให้ครอบคลุม 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) ประวัติความเป็นมา พัฒนาการ และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง (2) กระบวนการสร้างสรรค์ การผลิต การใช้ประโยชน์ และการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ และ (3) คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ ตลอดจนแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาผ้าหมี่บ้านขาวให้เป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยการศึกษาครอบคลุมทั้งมิติทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เพื่อให้เห็นพลวัตของผ้าหมี่บ้านขาวในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ยังคงมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชุมชนในปัจจุบัน

การวิจัยครั้งนี้ใช้การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) ควบคู่กับการศึกษาภาคสนาม (Field Study) โดยอาศัยเครื่องมือการวิจัยหลายรูปแบบ ได้แก่ การสำรวจ การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสามารถตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลได้จากหลายแหล่ง (Triangulation) ตามแนวคิดของ Denzin (1978) และ Lincoln & Guba (1985)

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาคือ บ้านขาว ตำบลขาว อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่ และเป็นแหล่งกำเนิดลวดลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง รวมทั้งยังคงสืบทอดประเพณีบุญเดือน 6 และการใช้ผ้าหมี่ในวิถีชีวิตของชุมชนอย่างต่อเนื่อง การเลือกพื้นที่ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย และยังมีผู้รู้ ช่างทอผ้า กลุ่มผู้ผลิต และผู้สืบทอดภูมิปัญญาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก (ในตะวัน กำหอม, 2559)

ผู้ให้ข้อมูลใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) จำนวน 10 คน ประกอบด้วยปราชญ์ท้องถิ่น ครูช่างทอผ้า นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ด้านวัฒนธรรม ผู้นำชุมชน และประธานกลุ่มทอผ้า ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ความหมายของลวดลาย และคุณค่าทางวัฒนธรรมของผ้าหมี่บ้านขาว กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) จำนวน 20 คน ได้แก่ ช่างทอผ้า สมาชิกกลุ่มทอผ้า ผู้มัดหมี่ ผู้ย้อมไหม ผู้ประกอบการ และเยาวชนผู้สืบทอดภูมิปัญญา ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการผลิต การใช้ประโยชน์ และการถ่ายทอดองค์ความรู้ ส่วนกลุ่มบุคคลทั่วไป (General Informants) จำนวน 20 คน ประกอบด้วยประชาชน ผู้สูงอายุ เยาวชน ผู้เข้าร่วมประเพณีบุญเดือน 6 และผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งสะท้อนความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของผ้าหมี่บ้านขาวต่ออัตลักษณ์และการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลทุกคนต้องเป็นผู้สมัครใจเข้าร่วมการวิจัยและยินยอมให้สัมภาษณ์ตามหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยแบบสำรวจใช้ศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน กลุ่มทอผ้า แหล่งผลิต แหล่งเรียนรู้ และบริบทของการใช้ผ้าไหมในประเพณีบุญเดือน 6 ส่วนแบบสัมภาษณ์ใช้ทั้งแบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความหมายของลวดลาย กระบวนการผลิต การใช้ประโยชน์ และแนวทางการอนุรักษ์ผ้าไหมบ้านขาว ขณะที่การสัมภาษณ์เชิงลึกเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลได้ถ่ายทอดประสบการณ์ ความเชื่อ และเรื่องเล่าที่สะท้อนคุณค่าทางวัฒนธรรมของผ้าไหมอย่างอิสระ (Creswell & Poth, 2018)

การสังเกตแบ่งเป็นการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรมการสาวไหม การมัดหมี่ การย้อมสี การทอผ้า การจัดงานบุญเดือน 6 และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างผ้าไหมกับวิถีชีวิตของชุมชน พร้อมทั้งบันทึกข้อมูลด้วยสมุดบันทึกภาคสนาม ภาพถ่าย และเสียงบันทึกเสียงและวิดีโอ ขณะเดียวกันยังใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อศึกษาพฤติกรรมการใช้ผ้าไหม การจำหน่าย และการจัดแสดงผ้าในบริบทของชุมชน (Spradley, 1980)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังใช้การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จำนวน 2 ครั้ง โดยเชิญผู้แทนจากหลายภาคส่วน ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูช่างทอผ้า ผู้นำชุมชน นักวิชาการ ผู้แทนหน่วยงานภาครัฐ เยาวชน และผู้ประกอบการ เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับประวัติ พัฒนาการ คุณค่า และแนวทางการอนุรักษ์ผ้าไหมบ้านขาว รวมทั้งจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) จำนวน 1 ครั้ง เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ร่วมกัน วิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค (SWOT Analysis) และกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ การพัฒนา และการต่อยอดผ้าไหมบ้านขาวสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การศึกษาเอกสารและการศึกษาภาคสนาม โดยการศึกษาเอกสารครอบคลุมหนังสือ ตำรา เอกสารราชการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ ตลอดจนข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมศิลปากร กรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมวัฒนธรรม และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและเปรียบเทียบกับข้อมูลภาคสนาม ส่วนการศึกษาภาคสนามดำเนินการในพื้นที่บ้านขาวเป็นระยะเวลาประมาณ 6 เดือน โดยใช้การสำรวจ การสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการควบคู่กัน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนบริบทของชุมชนอย่างรอบด้าน (ในตะวัน กำหอม, 2559)

ภายหลังการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการจัดกระทำข้อมูลอย่างเป็นระบบ เริ่มจากการตรวจสอบความถูกต้องและความครบถ้วนของข้อมูลจากทุกแหล่ง จากนั้นจึงจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่ ด้านประวัติความเป็นมาและความหมายเชิงสัญลักษณ์ ด้านกระบวนการผลิตและการสืบทอดภูมิปัญญา และด้านคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการอนุรักษ์ ก่อนถอดเทปการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มทั้งหมดเป็นลายลักษณ์อักษร พร้อมตรวจสอบความถูกต้องกับไฟล์บันทึกเสียงและบันทึกภาคสนาม

ผู้วิจัยตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ซึ่งประกอบด้วย การตรวจสอบข้อมูลจากหลายแหล่ง (Data Triangulation) การใช้วิธีการเก็บข้อมูลหลายวิธี (Methodological Triangulation) การตรวจสอบข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูล (Member Checking) และการเปรียบเทียบข้อมูลกับเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ หากพบข้อมูลที่ยังไม่สมบูรณ์ ผู้วิจัยจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพิ่มเติมจนกระทั่งข้อมูลเกิดความอิ่มตัว (Data Saturation) เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย (Denzin, 1978; Lincoln & Guba, 1985)

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพตามแนวคิดของ ในตะวัน กำหอม (2559) ร่วมกับการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และการตีความเชิงวัฒนธรรม (Cultural Interpretation) โดยเริ่มจากการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) เพื่อค้นหารูปแบบและความสัมพันธ์ของข้อมูล จากนั้นจึงจำแนกข้อมูลตามประเด็นสำคัญ วิเคราะห์เนื้อหาโดยการกำหนดรหัส (Coding) การจัดกลุ่มข้อมูล (Categorizing) และการสังเคราะห์ประเด็นหลัก (Thematic Analysis) ก่อนนำผลการวิเคราะห์มาตีความเชื่อมโยงกับบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม เพื่ออธิบายคุณค่าและบทบาทของผ้าหมี่บ้านขาวในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชน (Miles, Huberman, & Saldaña, 2014)

สรุปผลการวิจัย

1. ประวัติความเป็นมา พัฒนาการ และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง ตั้งแต่การใช้เป็นสมปักพระราชทานชั้นยศจนถึงการเชื่อมโยงกับประเพณีบุญเดือน 6 ผลการศึกษาพบว่า ผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง มีรากฐานทางประวัติศาสตร์เชื่อมโยงกับ ผ้าสมปักปุม ซึ่งเป็นผ้านุ่งชั้นสูงในราชสำนักไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ภายหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ การแต่งกายได้ถูกกำหนดให้เป็นเครื่องแสดงฐานันดรศักดิ์ โดยเฉพาะผ้าสมปักที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่ขุนนางเป็นเครื่องยศสำหรับใช้ในราชพิธีและการเข้าเฝ้าฯ

ผ้าสมปักปุมเป็นผ้าไหมมัดหมี่ที่มีกรรมวิธีการผลิตประณีต ลวดลายและองค์ประกอบของผืนผ้า ถูกกำหนดให้แตกต่างตามลำดับศักดิ์ พร้อมแฝงความเชื่อทางพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู เช่น ความศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นสิริมงคล และอำนาจ ต่อมาเมื่อการพระราชทานผ้าสมปักยุติลงในสมัยรัชกาลที่ 5 ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ยังคงได้รับการสืบทอดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีการพัฒนาลวดลายให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละชุมชน

สำหรับ บ้านขาว อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ชุมชนได้สืบทอดและพัฒนาผ้าหมี่มัดหมี่จนเกิดลวดลายเฉพาะถิ่น ได้แก่ ลายดาวล้อมเดือน และ ลายยาบดอกสะแบง ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติ ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชุมชน โดยลายดาวล้อมเดือนสื่อถึงจักรวาล ความสามัคคี และความอุดมสมบูรณ์ ส่วนลายยาบดอกสะแบงสื่อถึงการเริ่มต้น ความเจริญงอกงาม และความอุดมสมบูรณ์ของฤดูกาลเพาะปลูก นอกจากนี้ ผ้าหมี่บ้านขาวยังมีความสัมพันธ์กับ ประเพณีบุญเดือน 6 ซึ่งเป็นพิธีกรรม

ขอฝนก่อนฤดูเพาะปลูก การใช้ผ้าลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบงในประเพณีดังกล่าว จึงเป็นการสืบทอดภูมิปัญญา ความเชื่อ และการแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านผืนผ้า

โดยสรุป ผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง มีพัฒนาการจากแนวคิดของผ้าสมปักปุมในราชสำนัก สู่การเป็นผ้าทอพื้นถิ่นที่สะท้อนภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชน พร้อมทั้งเชื่อมโยงกับประเพณีบุญเดือน 6 จนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

2. ผลการศึกษาพบว่า ด้านหัตถกรรมพื้นบ้านหัตถกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวบ้านขาว คือ หัตถกรรมการทอผ้าหมี่ที่กำลังจะสูญหายไป แต่ยังมีกลุ่มบุคคลที่ทำการสืบทอดและสืบสานจากบรรพบุรุษ โดยในอดีตเป็นการทำเพื่อใช้สอย ปัจจุบันผลิตเพื่อการอนุรักษ์และเป็นสินค้าทางด้านการเศรษฐกิจ การทอผ้าหมี่ เป็นภูมิปัญญาที่อาศัยวัตถุดิบจากธรรมชาติในการผลิตตั้งแต่ขั้นตอนการเลี้ยงไหม การผลิตเส้นไหม การย้อมสีที่อาศัยธรรมชาติ แต่เมื่อความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์เข้ามา มีการผลิตสีย้อมผ้า จึงหันมาใช้สีย้อมผ้าที่เป็นสีเคมีแทน ซึ่งบางครั้งอาจไม่ได้สีที่เหมือนกับธรรมชาติแต่ให้ความสะดวกรวดเร็ว ผ้าหมี่ (ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง) ใช้สำหรับให้ผู้แข็งแรง เป็นผ้ายาวทอด้วยไหมสีออกทึบๆ ลวดลายไม่เด่นชัด ผืนใหญ่ขนาดผ้าโจงกระเบนของภาคกลางขนาดยาวประมาณ 3 เมตร แต่เวลานุ่งปล่อย เลยเหมือนลักษณะการนุ่งผ้าตามภาพในปราสาทขอม ผ้าที่ใช้ในการแข่งเป็นผ้าที่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น การทำจะต้องอาศัยประสบการณ์และการฝึกฝนมาเป็นอย่างดีโดยอาศัยความสัมพันธ์สนิทสนมเชิงเครือญาติ ผ้าที่ใช้ในการแข่งสมัยก่อนจะมีลักษณะที่เป็นไปตามแต่ละฟืมตามแต่ละครอบครัวจะหาได้ในขณะนั้น จึงกลายเป็นความแตกต่างในขนาดของผ้าแต่ละผืนแต่ในความแตกต่างก็มีความเหมือนกันก็คือการนำเอาไหมมาทำและลวดลายของผ้าจะมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น แต่จะประกอบด้วย 4 ส่วนหลัก ท้องลาย หน้านาง สังเวียน และเชิงผ้า ลักษณะของผ้าเหมือนวิธีการทอของชาวเขมร จากการสอบถาม (ในตะวัน กำหอม. 2569 : สัมภาษณ์)

ผ้าหมี่บ้านขาวเมื่อทอเสร็จสิ้นแล้วจะไม่ได้ใช้ในทุกโอกาสแต่นำมาใช้ในการแข่งในงานประเพณีบุญบั้งไฟเท่านั้น ถือได้ว่าเป็นผ้าที่มีความหมาย ความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ในการขอฝน (เชื่อว่าผ้าผืนนี้ขอฝนได้) เมื่อเห็นผ้าชนิดนี้ให้เสมือนหน้าที่จะลงทอานาเริ่มแล้ว แต่ก่อนจะทอานาจะต้องทำพิธีขอฝนก่อนโดยอาศัยประเพณีบุญเดือนหกและชาวบ้านมีความเชื่อว่าบุญบั้งไฟและแถนสามารถขอฝนได้ผ่านการแข่งผ้าหมี่ เมื่อเสร็จจากการแข่งในงานบุญบั้งไฟแล้วผ้าจะถูกเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีเพราะเชื่อว่าผ้าชนิดนี้ใช้ได้โอกาสเดียวเท่านั้น ดังนั้นถ้าจะมีการใช้ผ้าชนิดนี้อีกครั้ง แสดงถึงสัญลักษณ์ที่บ่งว่าถึงงานประเพณีบุญบั้งไฟของคนในหมู่บ้านแล้ว (สมัย นานันต์. 2569 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 1 ผ้าห่มโบราณที่ผู้เชิงใช้นุ่งทำการเชิงแบบโบราณ

วิธีการทำผ้าห่ม

จากการสัมภาษณ์ในสมัยโบราณจะไม่มีเครื่องไหมมาทำผ้าห่มแต่จะเป็นการเลี้ยงไหมไว้ทำกันเองในครอบครัวแล้วก็ทอผ้าไว้ในโอกาสต่างๆตามแต่ชนิดของผ้า เมื่อได้เส้นไหมดิบจากการสาวไหมแล้ว ก็จะนำไหมมา ตอ (เป็นกระบวนการทำให้ไหมอ่อนนุ่ม) ตอ หมายถึง การเอาไหมใส่ น้ำด่าง (เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการตอ) ตอทำมาจากขี้เถ้าของต้นกล้วยที่ตากแห้งแล้วนำมาเผา พอได้ขี้เถ้าต้นกล้วยแล้วนำมาผสมกับน้ำแล้วกรองเอาน้ำขี้เถ้าไปต้มกับไหมดิบแล้วเอาไปตากให้แห้ง เรียกยกไหมที่เสร็จแล้วนี้ว่าการฆ่าไหม (ไพศรี กำหอม.2569 : สัมภาษณ์)

จากนั้นนำไหมที่ฆ่าเสร็จแล้วไปทอดด้วยหลา (หลาเป็นอุปกรณ์ที่ทำให้เส้นไหมกลม) นำไหมที่เป็นเส้นมาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็น 1) ทำเป็นทางเครือ (เส้นนอน) 2) ทำเป็นทางดำ (เส้นพุ่ง)

1. วิธีทำทำเป็นทางเครือ (เส้นนอน) 1) นำเส้นไหมมาคั่น (การโยงไหมไปมากับหลักเฟีย) กับหลักเฟีย (อุปกรณ์การทำเครือ) ผ้าห่มที่ทอกันในงานบุญบั้งไฟจะใช้ฟืม 40 (ฟืม 40 หมายถึงฟืมที่มีขนาด 1600 รูโดยใส่ไหมเข้าไปรูละ 2 เส้น ซึ่งจะเป็นไหมทั้งหมด 3200 เส้นแล้วนำไปสับ (สับ หมายถึง การนำไหมทั้ง 3200 เส้น) กับฟืม 40 ฟืม 40 หมายถึง ฟืมที่มี 40 หลบ โดย 1 หลบ มี 10 คม 1 คม มี 8 เส้น

2. ไหมที่คั่นเสร็จแล้วนำไปก่วย (การแยกจำนวนเส้นไหมที่จำนำไปย้อม) แล้วนำไปย้อม

3. วิธีการนำไปย้อม (ทางเครือ)

3.1 เลือกมัดส่วนที่เป็นสีขาวก่อน มัดให้แน่นอย่างดีไม่ให้ น้ำซึมเข้าได้เลยด้วย ปอกกล้วย แล้วนำส่วนที่เหลือทั้งหมดไปย้อมสีเขียว

3.2 เลือกมัดส่วนที่เป็นสีเขียว แล้วส่วนที่เป็นสีแดงมามัดรวมกันเพื่อนำไปย้อม

3.3 เลือกมัดส่วนที่เป็นสีแดง และชายผ้าทั้งสองข้าง ให้เป็นสีแดงชายช่องละ 50 เซนติเมตรมัดส่วนที่เป็นสีแดงรวมกัน นำส่วนที่เหลือไปย้อมสีม่วงและสีดำ เป็นการเสร็จสิ้นทางเครือใหม่ (สมปอง นำบัณฑิต. 2569 : สัมภาษณ์)

3.4 นำไปสับกับฟืม 40 โดย วิธีการสับ คือการมัดที่ละเส้นจนเสร็จ 3200 เส้น

4. การทำเส้นฟุ้ง การทำเส้นฟุ้งจะต้องทำหมี 2 ชนิดในผืนเดียวกันคือ 1ส่วนที่เป็นลาย ดาว ล้อมเดือน 2) ส่วนที่เป็นชายทั้งสองข้าง ยาบดอกสะแบง

ลายดาวล้อมเดือน

4.1 นำหลักหมี มาวัดขนาดให้มีขนาดเท่ากับขนาดของฟืม วิธีทำคือใช้เส้นด้าย วัดโดยรอบขนาดของฟืม จากนั้นนำไปใส่หลักเพื่อให้พอดีกับฟืม

4.2 นำเส้นไหมที่ยังไม่ผ่านการย้อมไปค้นกับหลักหมีโดยใช้ลายดาวล้อมเดือน ซึ่งลายนี้มีทั้งหมด 41 ลำหมีโดยให้ลำที่ 1 และ 41 มี 28 รอบ เนื่องจาก ลำที่ 1 และ 41 จะมีขนาด 28x2 เท่ากับ 56 เส้น ส่วนลำอื่นๆจะต้องมีขนาด 54x4 เท่ากับ 224 เส้นจนครบตามที่กำหนด

4.3 การมัด มัดในส่วนที่ต้องการเป็นสีขาวก่อนเนื่องจากเส้นไหมพื้นฐานเป็นสีขาว จากนั้นย้อมสีแดง มัดส่วนที่ย้อมสีแดงแล้วย้อมด้วยสีเขียว มัดส่วนที่เป็นสีเขียว ส่วนที่เหลือย้อมสีม่วงดำ หลังจากนั้นนำไปตากให้แห้งแล้วแกะมัดออกนำไปปั่นเป็นหลอด

หน้านางยาบดอกสะแบง

4.4 การทำตรงชายผ้ากระบวนการจะคล้ายกับตัวลายดาวล้อมเดือน แต่จำนวนลำหมีจะเพิ่มเป็น 41 ลำ ลายที่ใช้ส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับวิธีการสับทอมา หรือจะขึ้นอยู่กับผู้มัดแต่ละคนแล้วแต่จะสรรค์สร้างให้เกิดความสวยงามเป็นที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะฉะนั้นลายตรงชายผ้า อาจจะบอกถึงความสามารถของช่าง หรือการสับทอมาจากต้นของตระกูลนั้นๆ (ผ้าส่วนใหญ่จะมีลักษณะเอกลักษณ์คือลายยาบดอกสะแบง)

4.5 จากนั้นนำส่วนทั้งหมดที่ได้ไปปั่นเป็นหลอดไหมเพื่อให้พร้อมที่จะทอโดยใช้อุปกรณ์ดังต่อไปนี้

5. วิธีการทอ

5.1 อุปกรณ์การทอ ประกอบด้วย กี่ กระจสวย หลอด น้ำแช่ข้าวเหนียว

5.2 วิธีการขึ้นทอ นำเครื่องที่สับแล้วมาวางใส่กี่ แล้วนำหลอดด้ายที่เรียงไว้มาทอจนเสร็จเป็นผืนผ้าหมี (สนิท สุขชา. 2569 : สัมภาษณ์)

ผ้าหมี (ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง) ใช้สำหรับให้ผู้แข็งแรง เป็นผ้ายาวทอด้วยไหมสีออกทึบๆ ลวดลายไม่เด่นชัด ผืนใหญ่ขนาดผ้าโจงกระเบนของภาคกลางขนาดยาวประมาณ 3 เมตร แต่เวลานุ่งปล่อย เลยเหมือนผ้าขึ้นของผู้หญิง ผ้าที่ใช้ในการแข็งเป็นผ้าที่มีการสับทอจากรุ่นสู่รุ่นโดยอาศัยประสบการณ์และการฝึกฝนมาเป็นอย่างดีโดยอาศัยความสัมพันธ์สนิทสนมเชิงเครือญาติ ผ้าที่ใช้ในการแข็งสมัยก่อนจะมีลักษณะที่เป็นไปตามแต่ละฟืมตามแต่ละครอบครัวจะหาได้ในขณะนั้น จึงกลายเป็นความแตกต่างในขนาดของผ้าแต่ละผืนแต่ในความแตกต่างก็มีความเหมือนกันก็คือการนำเอาไหมมาทำ

และลวดลายของผ้าจะมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ผ้าหมี่บ้านขาวเมื่อทอเสร็จสิ้นแล้วจะไม่ได้ใช้ในทุกโอกาส แต่จะนำมาใช้ในการแข่งในงานประเพณีบุญบั้งไฟเท่านั้น ถือได้ว่าเป็นผ้าที่มีความหมาย ความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ในการขอฝน (เชื่อว่าผ้าผืนนี้ขอฝนได้) เมื่อเห็นผ้าชนิดนี้ให้เสมือนหน้าที่จะลงทำนาเริ่มแล้ว แต่ก่อนจะทำนาจะต้องทำพิธีขอฝนก่อนโดยอาศัยประเพณีบุญเดือนหกและชาวบ้านมีความเชื่อว่าบุญบั้งไฟและแถนสามารถขอฝนได้ผ่าน การแข่งผ้าหมี่ เมื่อเสร็จจากการแข่งในงานบุญบั้งไฟแล้วผ้าจะถูกเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีเพราะเชื่อว่าผ้าชนิดนี้ใช้ได้โอกาสเดียวเท่านั้น ดังนั้นถ้าจะมีการใช้ผ้าชนิดนี้อีกครั้ง แสดงถึงสัญลักษณ์ที่บ่งว่าถึงงานประเพณีบุญบั้งไฟของคนในหมู่บ้านแล้ว (ในตะวัน กำพอม. 2569: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 2 ผ้าหมี่โบราณที่ผู้แข่งใช้นุ่งทำการแข่งแบบโบราณ

3. การวิเคราะห์คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และแนวทางการอนุรักษ์ ต่อยอด และส่งเสริมผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบงให้เป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาพบว่า ผ้าหมี่บ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าในหลายมิติ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ โดยสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาการทอผ้า วิถีชีวิต ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านขาวที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษมายาวนาน

ในด้าน คุณค่าทางประวัติศาสตร์ ผ้าลายดังกล่าวมีพัฒนาการสืบเนื่องจากภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากผ้าสมปักปุมในราชสำนักไทย อันเป็นผ้าที่ใช้เป็นเครื่องยศของขุนนางในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนจะปรับเปลี่ยนและพัฒนาเป็นลวดลายที่สะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านขาว โดยลายดาวล้อมเดือนและลายยาบดอกสะแบงได้ผสมผสานแนวคิดจากธรรมชาติ ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น จนกลายเป็นลวดลายเฉพาะที่แสดงถึงประวัติศาสตร์และความต่อเนื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในด้าน คุณค่าทางวัฒนธรรม ผ้าหมี่บ้านขาวเป็นสื่อสะท้อนวิถีชีวิต ความเชื่อ และประเพณีของชุมชน โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับประเพณีบุญเดือน 6 ซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญก่อนฤดูทำนา ลวดลาย

ดาวล้อมเดือนสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ ความสามัคคี และความสมดุลของธรรมชาติ ขณะที่ลายยาบดอกสะแบงเป็นสัญลักษณ์ของการผลิบัน การเริ่มต้น และความเจริญงอกงาม จึงเป็นผืนผ้าที่มีคุณค่าทั้งในเชิงศิลปกรรมและจิตวิญญาณของชุมชน

ในด้าน คุณค่าเชิงอัตลักษณ์ ผ้าห่มลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงตัวตนของชุมชนบ้านขาว ทั้งในด้านภูมิปัญญาการออกแบบลวดลาย เทคนิคการมัดหมี่ การย้อมสี และการทอผ้า ซึ่งมีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากแหล่งผลิตอื่น ส่งผลให้ผ้าทอชนิดนี้เป็นเครื่องแสดงอัตลักษณ์ของชุมชน และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สร้างความภาคภูมิใจแก่คนในท้องถิ่น

สำหรับ แนวทางการอนุรักษ์และการสืบทอด ควรมีการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติ ความหมายของลวดลาย และกระบวนการผลิตไว้ในรูปแบบเอกสาร ฐานข้อมูลดิจิทัล และสื่อการเรียนรู้ รวมทั้งส่งเสริมการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากปราชญ์ชาวบ้านสู่เยาวชนผ่านกิจกรรมการเรียนการสอน การฝึกอบรม และศูนย์เรียนรู้ในชุมชน เพื่อให้เกิดการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง

ในด้าน การต่อยอดและการพัฒนา ควรนำลวดลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง มาประยุกต์ใช้กับผลิตภัณฑ์ร่วมสมัย เช่น เครื่องแต่งกาย กระเป๋า ของตกแต่งบ้าน และผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์อื่น ๆ โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ของลวดลายดั้งเดิม พร้อมทั้งพัฒนามาตรฐานคุณภาพ การสร้างตราสินค้า (Branding) การจดทะเบียนทรัพย์สินทางปัญญา และการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการประชาสัมพันธ์ และจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ่านช่องทางออนไลน์ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและขยายตลาดทั้งในประเทศ และต่างประเทศ

นอกจากนี้ ควรบูรณาการผ้าห่มบ้านขาวเข้ากับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้การทอผ้า พิพิธภัณฑ์ชุมชน และประเพณีบุญเดือน 6 เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้คุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมผ่านประสบการณ์จริง อันจะช่วยสร้างรายได้ กระตุ้นเศรษฐกิจฐานราก และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

อภิปรายผล

ผลการศึกษาพบว่า ผ้าห่มบ้านขาว ลายดาวล้อมเดือน ยาบดอกสะแบง มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับระบบ ผ้าสมปักปุม ในราชสำนักไทย ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงพระราชอำนาจและลำดับชั้นทางสังคม สอดคล้องกับหลักฐานจากจดหมายเหตุอยุธยา ตำราราชเสวก จดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ 4 ตลอดจน สาส์นสมเด็จ ประชุมหมายรับสั่ง และ ราชกิจจานุเบกษา ที่สะท้อนบทบาทของผ้าพระราชทานในฐานะเครื่องยศ เครื่องราชบรรณาการ และองค์ประกอบสำคัญของรัฐพิธี อันแสดงให้เห็นว่าผ้าทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐและความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับหัวเมือง

เมื่ออธิบายด้วย ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) ของ Titiev (1959 อ้างถึงใน ทรงคุณ จันทจร, 2553) พบว่า ผ้าห่มบ้านขาวสะท้อนการถ่ายทอดองค์ความรู้จากราชสำนักสู่ชุมชนผ่านระบบราชการ การเคลื่อนย้ายช่างฝีมือ และเครือข่ายวัฒนธรรม ก่อนจะเกิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม (Cultural Adaptation) ให้สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น จนพัฒนาเป็นลวดลายเฉพาะ

เช่น ลายดาวล้อมเดือน ที่สื่อถึงจักรวาล ความเป็นระเบียบ และความสามัคคี และ ลายยาดอกสะแบง ที่สะท้อนธรรมชาติและวิถีเกษตรกรรม กระบวนการดังกล่าวเป็นลักษณะของ การแพร่กระจายเชิงผสมผสาน (Stimulus Diffusion) ซึ่งชุมชนมิได้ลอกเลียนรูปแบบเดิม แต่รับเอาแนวคิดและความหมาย มาสร้างสรรค์เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง

ผลการศึกษาที่สอดคล้องกับ ศรีศักร วัลลิโภดม (2546) ที่อธิบายว่า ศิลปวัฒนธรรมไทยเกิดจากการแลกเปลี่ยนระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับท้องถิ่น และมีการปรับเปลี่ยนความหมายอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งสอดคล้องกับ สุรางค์ จันทวานิช (2565) ที่เสนอว่า ทุนวัฒนธรรมเป็นกระบวนการผลิตซ้ำและสร้างความหมายใหม่ตามบริบทของชุมชน นอกจากนี้ จีรพรรณ ทองพายัพ และในตะวัน กำหอม (2564) ยังชี้ให้เห็นว่า งานหัตถกรรมผ้าทออีสานได้เปลี่ยนผ่านจากเครื่องหมายแห่งสถานะในราชสำนักสู่ทุนวัฒนธรรมของชุมชนที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนาตลาดเฉพาะของผ้าหมี่บ้านขาว

ในด้านการสื่อสารวัฒนธรรม ณฐนนท ทวีสิน (2565) อธิบายว่า ชุมชนมีบทบาทเป็นผู้สร้างและต่อรองความหมายทางวัฒนธรรมผ่านสัญลักษณ์ เช่น ผ้าทอและพิธีกรรม ซึ่งสอดคล้องกับการใช้ตลาดผ้าหมี่บ้านขาวเป็นตัวแทนของความเชื่อ ความทรงจำ และอัตลักษณ์ของชุมชน ขณะที่ พรชัย น่วมบัณฑิต (2569) พบว่า การพัฒนาผ้าทอร่วมสมัยเกิดจากการผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมกับการออกแบบเชิงสร้างสรรค์ ทำให้ผ้าทอมีทั้งคุณค่าทางวัฒนธรรมและศักยภาพทางเศรษฐกิจ สามารถต่อยอดเป็นทุนวัฒนธรรมที่มีชีวิตและสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนได้

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2506ก). *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จุลศักราช 1215*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2513). *ตำราราชเสวกว่าด้วยธรรมเนียมและหน้าที่ข้าราชการ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร
- จิรปัญญา สิงห์คำ และ ในตะวัน กำหอม. (2565). วัฒนธรรมชุมชน: ความยั่งยืน การอนุรักษ์ เพื่อการบูรณาการการสอนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม หน่วยศิลปวัฒนธรรมไทย วิทยาลัยเทคนิคแพร่. วารสารวิชาการรัตนบุศย์, 4(3), 89-104.
- จีรพรรณ ทองพายัพ และในตะวัน กำหอม.(2564).การขอขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ.2559 : กรณีศึกษาสภาวัฒนธรรม ตำบลขาว อำเภอสว่างภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด.คณะศึกษาศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยทองสุข
- ณฐนนท ทวีสิน. (2565). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม “เชิงผ้าหมี่” ของบ้านขาวอำเภอสว่างภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด,คณะสังคมศาสตร์และศึกษาศาสตร์, วิทยาลัยทองสุข
- ทรงคุณ จันทจร. (2553). การวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรมขั้นสูง. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปและวัฒนธรรมอีสาน,

- ในตะวัน กำหอม. (2559). การวิจัยประยุกต์ทางวัฒนธรรม (เล่ม 2). วิทยาลัยทองสุข.
- ในตะวัน กำหอม. (2559). ผ้าห่ม : การอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อส่งเสริมวิถี วัฒนธรรมชุมชน ตำบลขาว อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดความหลากหลายทางวัฒนธรรม. คณะวัฒนธรรมศาสตร์
- พรชัย น่วมบัณฑิต (2569). เชื้อผ้าห่มบ้านขาว: การพัฒนากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการเชื้ผ้าห่ม บ้านขาว จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อเพิ่มคุณค่าทางสังคมและสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ.สภา วัฒนธรรมตำบลขาว
- ศรีศักร วัลลิโภดม (2546) แอ่งอารยธรรมอีสาน : แฉหลักฐานโบราณคดีพลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย, กรุงเทพฯ : มติชน
- ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน), (2558) สมปักปุม ภูมิผ้าเขมร: ไทย จากราช สำนักสู่สามัญชนบริษัท เนติกุลการพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (2505–2512). *สาส์น สมเด็จพระเจ้า*. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2565). วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 26 (ฉบับปรับปรุงใหม่). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Creswell, J.W. and Poth, C.N. (2018) *Qualitative Inquiry and Research Design Choosing among Five Approaches*. 4th Edition, SAGE Publications, Inc., Thousand Oaks.
- Denzin, N. K. (1978). Triangulation: A Case for Methodological Evaluation and Combination. *Sociological Methods*, 339-357.
- Lincoln, Y.S. and Guba, E.G. (1985) *Naturalistic Inquiry*. SAGE, Thousand Oaks, 289-331. [http://dx.doi.org/10.1016/0147-1767\(85\)90062-8](http://dx.doi.org/10.1016/0147-1767(85)90062-8)
- Miles, M.B., Huberman, A.M. and Saldana, J. (2014) *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*. Sage, London.
- Spradley, J. P. (1980). *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart and Wilson.